

Pregledni članak

UDK 930.25:651.53:335.6 (497. 15)

UREJANJE IN STROKOVNA OBDELAVA GRADIVA IZ PODROČJA GOSPODARSKO-SOCIJALISTIČNEGA OB DOBJA

Petar Pavel Klasinc, Pokrajinski arhiv, Maribor, Glavni trg br. 7.

Uvod

Z ozirom na končano delo na popisu arhivskih fondov in zbirk v Jugoslaviji, danes lahko ugotovimo, da jugoslovanski arhivi hranijo po aproksimativnih ocenah dvajset do trideset procentov arhivskega gradiva, ki ga lahko označimo kot gradivo gospodarskih provenienc. Od tega gradiva pa je približno 90% tistega gradiva, ki je nastalo po letu 1945.

Temu arhivskemu gradivu posvečajo arhivski strokovni delavci v jugoslovanskih arhivih ponekod več, drugod spet manj pozornosti. To nam kaže organizacijska struktura posameznih arhivov, kjer so za pokrivanje in obdelavo arhivskih fondov s področja gospodarstva ustanovljeni posebni oddelki, referati ali posebne službe. V nekaterih arhivih pa je možno najti posamezne delavce, ki so se usmerili na urejanje arhivskega gradiva gospodarstva v okviru organizacijskih enot arhiva. Ti so vsekakor v tesni povezavi z gradivom, ki je nastalo po letu 1945. v gospodarstvu.

Z vidika reševanja in vidika urejanja arhivskega gradiva s področja gospodarstva po letu 1945 pa lahko ugotovimo, da odnos do tega gradiva ni najboljši in prav tako ni določeno, kakšno mesto imajo fondi s področja gospodarstva v okviru dejavnosti arhivske službe.

Mora pa nam biti jasno, da predstavlja arhivsko gradivo gospodarsko-socialističnega obdobja, ki je nastalo po letu 1945, imenitev vir za proučevanje gospodarskega življenja neke dobe, pravitako pa tudi za spoznavanje družbenoekonomskih odnosov današnjega časa, kakor tudi polpreteklih obdobj.

V tujini, predvsem pa v ZR Nemčiji lahko sledimo praksi formiranja gospodarskih arhivov kot samostojnih institucij. Taki arhivi delujejo v mestih Kölln, Leibzig, Kiel, Hamburg itd. Še bolj pomembu pa so seveda tisti arhivi, ki jih formirajo znane tovarne kot so npr.: Krupp in Siemens. Zato imamo v tuji arhivski literaturi tudi različne nazive za gospodarske arhive. V kolikor gre za samostojne arhivske institucije za arhivsko gradivo gospodarstva, se naprimer v Franciji uporablja naziv »Archives economique«. V Nemščini »Wirtschaftsarchive«. Kadar pa

gre samo za arhivske oddelke ali pa za arhive posameznih podjetij pa se v francoščini uporablja naziv, »archives d'entreprise« oz. v nemščini »Betriebsarchive«.

V literaturi, ki nam je na razpolago v zadnjem času pa se posebej v ZR Nemčiji često uporablja naziv Werksarchiv, ki se pa po mojem mnenju zelo ozko veže na področje specializiranega arhiva v okviru neke dejavnosti ali celo samo manjšega podjetja.

Ko govorimo o arhivih kot samostojnih institucij za arhivsko gradivo gospodarskih provenienc, moramo seveda omeniti dosedaj edini primer v Jugoslaviji in to SAP iz Vojvodine. Tam je bil namreč že leta 1951 ustanovljen samostojni gospodarski arhiv z naslovom Zadrudni arhiv Vojvodine. Ta je imel nalogo zbiranja arhivskega gradiva kmetijskih obdelovalnih zadrug. Zadrudni arhiv Vojvodine kot samostojni arhiv, edini v Jugoslaviji, pa na žalost ni dolgo živel, saj je bil prav kmalu priključen pokrajinskemu arhivu Vojvodine, ki ima danes sedež v Sremskih Karlovcih pri Novem Sadu.

V ostale arhive v Jugoslaviji je v glavnem začelo prihajati arhivsko gradivo gospodarstva šele po sprejetju republiških zakonov o arhivskem gradivu, ki so bili sprejeti po posameznih republikah im obeh pokrajinah v obdobju med letom 1955—1966. Posebno velike količine so arhivskega gradiva gospodarskih organizacij prihajale v arhive ob velikih gospodarsko političnih spremembah ali pa ob izvedenem stečajnem postopku delovne organizacije, ki je tako ostalo brez pravnega naslednika.

Stanje, količina, ohranjenost

Pri analizi popisa arhivskih fondov in zbirk, predvsem poglavja 6. 2. (obdobje socializma). Pa tudi dejstvo, ki sem ga zgoraj že omenil. Že samo nazivi posameznih fondov, ki nam jih nudita popisa arhivskih fondov in zbirk za SR Hrvaško in SR Slovenijo, nam kažeta, da so v arhive prihajale predvsem določene kategorije fondov od bank, raznih zbornic, trgovskih združenj in gospodarskih združenj, medtem ko fondi iz področja industrije in rudarstva kažejo neverjetno veliko raznolikost. Ta sega od gradbenih podjetji, preko raznih mlinov, elektrarn, prehrabnenih obratov, tekstilne industrije, tovarne čevljev, itd.

Posebno poglavje predstavljajo zemljiške skupnosti, kmetijstvo in gospodarstvo na eni strani ter trgovine, turizem in gostinstvo na drugi strani. Označeni so tudi fondi s področja prometa, obrti. Neverjetno veliko količino, tako po številu fondov, kakor tudi po količini ohranjenega gradiva predstavljajo zadruge. Te imajo seveda zelo različne naslove, organizacijo ter pristojnost.

Ob vseh zgoraj naštetih ustvarjalcih si z ozirom na naslov tega teksta moramo razjasniti nekatera izhodiščna razmišljanja.

1. Vedeti moramo, da so okrajne gospodarske zbornice bile ustanovljene leta 1957 ter reorganizirane leta 1960. Ponovno jih leta 1962

ustanovljamo kot enotne gospodarske zbornice. Dokler leta 1965 ne dobimo zakon o odpravi okrajnih gospodarskih zbornic (čas velja za SR Slovenijo), čeprav so zakoni leta 1958, 1960 in 1962 bili predpisani v zveznem uradnem listu. O bankah kot denarnih zavodih bi imenil to, da so bile leta 1954 ustanovljene komunalne banke, ki so delale do leta 1961, ko smo dobili zvezni zakon o bankah.

2. O gospodarski podjetjih moramo vedeti da so le ta bila leta 1945 zaplenjena po sklepo AVNOJ in če so bila last narodnih izdajalcev. Nacionalizirana pa so bila gospodarska podjetja, kakor je znano, najprej leta 1946 in nato leta 1948. Pravno osnovo za delovanje takoimenovanih državnih gospodarskih podjetij smo dobili leta 1946 in končno temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji, po delovnih kolektivih pa junija leta 1950.

3. O zadrugah bi bilo vedeti, da smo urejali to področje na nivoju Jugoslavije s splošnim zakonom o zadrugah. Kreditne zadruge so bile že leta 1947 likvidirane, nato pa leta 1949 reorganizirane z zakonom o kmetijskih zadrugah, kar je veljalo do leta 1953, ko je prišlo do ponovne reorganizacije kmečkih delovnih zadrug ter končno do uredbe o kmetijskih zadrugah v letu 1954.

Glavne kategorije gradiva in oblike pisarniškega poslovanja

Pri urejanju arhivskega gradiva s področja gospodarstva sledimo želji, ki velja tudi za ostalo arhivsko gradivo, vpostaviti znotraj fonda tako medsebojno odvisnost in mesto posameznih dokumentov, da je te mogoče evidentirati in k njim izdelati zadostna informativna sredstva.

Ločiti moramo strukturo fonda in red fonda. Struktura fonda je v normalnih okoliščinah nastala že pri samem ustvarjalcu gradiva, medtem ko red znotraj fonda lahko postavi urejevalec gradiva sam. Pri neurejenem gradivu mora urejevalec ugotoviti naslednje: kateremu ustvarjalcu gradivo pripada, čas nastanka, kraj, osebo, vsebino, uvrščanje po šifrah, znamenjih oziroma po karakteristikah. Pri takem delu se nam pojavi vprašanje provenience. Gre za vzpostavitev izvirne originalne prvotne ureditve kot celotne, lahko pa pristopimo k spremembi tako imenovanega notranjega reda arhivskega fonda. Dr. Sergij Vilfan je zapisal: »za najdbo gradiva je glavna in najbolj zanesljiva pot njegov originalni izvor, kakor tudi njegova prvotna zveza.« Upoštevali bomo takšen notarnji red, ki ga je ustvarjalec gradiva ustvaril ob nastojanju fonda npr. v oddelkih, sektorjih ipd.

Postavlja pa se vprašanje, ali lahko razdelimo v arhivski službi posamezne delovne organizacije, kjer po splošnem arhivskem principu nastaja samo en fond, lahko pa bi dovolili razbitje tega fonda na več manjših fondov tako, da bi recimo arhivi TOZD-ov, sektorjev, oddelkov predstavljali samostojne fonde. Pri takem razbitju opravičimo provenienčni princip in ga interpretiramo po načelu sedeža ali rezidence. Ta

problem sicer za urejanje v arhivih samih ne predstavlja nobenega problema, je pa dobro, da ga evidentiramo. Našteti primeri bodo, ko bo gradivo prevzeto v arhiv, predstavljali samo en fond.

Odločitev posameznega arhivskega delavca pa bo, ali bo priznal prej naštete fonde, v tem fondu evidentirane kot podfonde. V arhivih se torej odločamo za rekonstrukcijo prvotne ureditve gospodarskih arhivov s pomočjo delovodnikov, indeksov, ohranjenih oznak na posameznih dokumentih, po znakih pisarniškega poslovanja ipd. Mora pa nas pri tej rekonstrukciji voditi ekonomska upravičenost tega dela.

Po letu 1945. evidentiramo v obravnavanem gradivu več kategorij, im sicer: ustanovitveni akti, upravni organi, nepremičnine, proizvodnja, materialno knjigovodstvo, korespondenca, pravna služba, personalna služba, študijsko-analitična služba. Na koncu lahko dodamo tehnične spise in tiskane materiale. Seveda pa se postavlja pred arhivskega delavca pri urejanju tega gradiva najtežje vprašanje škartiranja, ker nam splošnih norm za škartiranje arhivskega gradiva gospodarskih fondov še ni uspelo sestaviti. Danes sicer že v večji meri rešujemo to z VIS (vnaprejšnji izločitveni seznam) oziroma s seznamami arhivskega gradiva trajne hrambe. Za današnji čas predvidevajo urejanje arhivskega gradiva gospodarskih fondov na osnovi klasifikacijskega sistema, ki se tudi vedno bolj uveljavlja v modernih gospodarskih podjetjih. Imamo devet skupin, in sicer: ustanovljanje, vodenje, tovarna stroji, delavci, delo podjetja, poslovne veze, računovodstvo, medsebojni odnosi, javna dela karte in načrti. Ugotoviti moramo, da se arhivi gospodarstva zelo malo uporabljajo, čeprav prinašajo v svojem gradivu neverjetno uporabne dokumente za razvoj gospodarstva in mnogo njegovih ozkih panog.

Oblike urejanja

Oblike urejanja arhivskega gradiva gospodarskih delovnih organizacij so v tesni soodvisnosti od stanja, v katerem je to gradivo prišlo v arhive. Ne oziraje se na to pa moramo pri urejanju slediti določenemu zaporedju, ki izhaja iz arhivske teorije in prakse, ima pa pri takem gradivu določene specifičnosti.

1. Predno pristopimo k urejanju fonda s področja gospodarstva, se mora arhivski strokovni delavec seznaniti z razpoložljivo zgodovinsko ali kakšno drugo literaturo o fondu, ki ga namerava urejati. Tu mislim predvsem na že objavljene zgodovinske preglede, orise ali lokalne zgodovine. Vem pa, da je prav take literature zelo malo. Vendar pa si mora arhivski delavec pred urejanjem gradiva le pridobiti določena predznanja. Ta bo lahko našel v fondih gospodarskih sodišč ali v arhivskih fondih občin, končno pa tudi iz lokalnega časopisja. Do podatkov, ki jih vsebujejo zgoraj našteti viri, je seveda priti zelo težko. Vendar pa mu bodo dobljeni podatki služili pri sestavi historiat. Urejevalec gradiva se mora seznaniti z geografskim obeležjem

ter če je le mogoče tudi z organizacijsko strukturo podjetja. Če do te strukture ne pride preko zgoraj omenjenih možnosti, bo le-ta moral ugotoviti iz ohranjenega arhivskega gradiva. Odprto ostaja vprašanje odločitve ali pisati historiate fonda ali historiate ustvarjalca fonda. Menja sem, da naj arhivski delavci pišejo historiate fondov predvsem iz ohranjenega arhivskega gradiva, lahko pa bi, kar bi bilo zaželeno, historiate dopolnjevati z minimalnimi podatki iz zgodovine ustvarjalca.

2. Ob urejanju arhivskega gradiva gospodarstva bo arhivski strokovni delavec prej ali slej naletel na določene probleme, ki jih ne bo mogel sam rešiti, zato je primerno, da se posvetuje, s kolegi iz arhivov, kjer so tako delo že opravljali ali pa z gospodarskimi zgodovinarji. Škoda, da iz imenovane komisije v okviru zveze arhivskih delavcev Jugoslavije, ki smo jo imenovali v Dolnjem Milanovcu, ni bilo nič. Vsekakor pa bo moral arhivski strokovni delavec pri urejanju arhivskega gradiva gospodarstva konsultirati strokovnjake s področja, ki ga to gospodarstvo pokriva, npr.; pri urejanju fondov elektrarn je nujno konsultirati strokovnjake z elektro področja.

3. Kategorije gradiva, ki so se nam ohranile v arhivih, imajo naslednje skupne karakteristike: fragmentarnost gradiva, razsutost gradiva in raznolikost gradiva. Pri takem gradivu je seveda potrebno izvesti rekonstrukcijo prvotne ureditve gradiva, če je ta seveda v okviru normalnega pisarniškega poslovanja sploh obstojala.

Največkrat arhivsko gradivo gospodarskih delovnih organizacij zaradi razsutosti gradiva ali pa že zaradi oblike, v kateri je gradivo prišlo v arhiv, uredimo po osnovnih zadevah. Tako recimo združimo splošne spise od—do, zapisnike od seje do seje, od leta do leta, zaključne račune od leta do leta, plačilne sezname od leta do leta, ipd. Nekateri urejeni fondi gospodarstva po letu 1945 nam nudijo pregled nad naslednjimi kategorijami npt.; personalni spisi, komercialna korespondenca, vojna evidenca, pogodbe in plani, dopisi socialnega zavarovanja ali v nekaterih drugih fondih davčne prijave, porabljeni material, razne kartoteke, poročila o planu, delovni nalogi, blagajniška poročila, personalni spisi, mape itd.

Povedati moramo, da je kronološka razdelitev fondov s področja gospodarstva redka in da seveda probleme urejanja gradiva ne moremo točno ločiti, kajti mnoga gospodarska podjetja imajo že svojo historično preteklost, vendar pa moramo iz povedanega zaključiti, da pri kategorijah gradiva moramo poiskati določeno zaporedje, hierarhični red od kategorije gradiva, ki ima večjo ali pomembnejšo informacijsko vrednost ali pa od kategorije, ki vsebuje širše informacije (letna poročila, srednjeročna poročila), do kategorij, ki vsebujejo ožje informacije, dnevna ali mesečna poročila. Odločitev o obliki razvrščanja kategorij je na žalost še vedno stvar posameznika. Ta naj v prvi vrsti gradivo znotraj ene kategorije dobro popiše, arhivsko tehnično opremi in eventualno izdelava indeksno kartico za najpomembnejše gradivo.

4. V zvezi z kategorijami gradiva moramo ugotoviti, da je vprašanje pravičnega popisovanja in obdelave kategorij gradiv težko izvedljivo zaradi skromne kadrovske zasedbe arhivskih delavcev v arhivih. Kljub temu pa ne smemo mimo odločitve, da se morajo kategorije urejati po kronološkem ali pa po abecednem redu. Kategorij gradiva ne smemo menjati ali jih med seboj mešati. Možno je sicer združevanje določenih kategorij na matematično izražen skupni imenovalec, vendar osebno to odsvetujem. Sem pa seveda proti temu, da bi posamezne fonde preveč amortiziralo (razbijalo), kajti za to bomo eventualno imeli v bodočnosti možnost ko bomo uporabili najsodobnejše tehnične pripomočke.

5. V Sloveniji pri urejanju takih fondov sestavljamo historiate in ne delamo prevelikih razlik med historiatom fonda in historiatom ustvarjalca. Večina fondov ima historiate, ki so nastali v glavnem iz ohranjenega gradiva v določenem fondu. Kljub temu pa se mnenja, da bi bilo dobro v historiate vnesti podatke, ki smo jih izkristalizirali pri urejanju fonda. Tu mislim predvsem na omembo pomembnih dokumentov, ki se nahajajo v določeni kategoriji gradiva, npr. v tej in tej kategoriji se nahajajo poročila o dolgoletni proizvodnji, kadrovske zasedbi, veliki organizacijski spremembi itd.

Zaključek

Iz povedanega je morda razvidno, da sem dal prevelik poudarek izdelovanju historiatov, o katerih smo v okviru arhivske teorije in prakse že mnogokrat razpravljali. Historiat je prva stopnica k ureditvi vsakega arhivskega fonda gospodarstva. Druga stopnica je izvedba in določitev kategorij gradiva. Tretja oblika izdelave informativnih pomagala. Naša naloga je, da začnemo posvečati več pozornosti fondom s področja gospodarstva. Posebej pa moram poudariti, da se bomo rešili problemov urejanja fondov s področja gospodarstva le, če bomo razvili dobro arhivsko zunanjo službo ter že ustvarjalcem gradiva predpisali, v kakšni obliki morajo predati svoje arhivsko gradivo pristojnemu arhivu.

VIRI IN LITERATURA

- Priručnik iz arhivistike, Zagreb 1977 — glej K. Nemeth na str. 140. Posebej glej str. 330: tu je naštetu precej naše in tuje literature s področja, ki ga v tekstu obravnavam.
- K. Nemeth, Gospodarski arhivi, ARHIVIST 1/1952.
- J. Vojnović, Privredni arhivi u Jugoslaviji, ARHIVIST 2/1961.
- F. Škerl — J. Šorn, Škartiranje privrednih arhiva, ARHIVIST 1—2/1966.
- R. Turković, Neka pitanja..... radnim i drugim organizacijama, ARHIVSKI PREGLED 1—2/1968.
- A. Zechel, Grundfragen zur Theorie des Werksarchivs, ARHIVAR 4/1960.
- P. Klasinc, Urejanje arhivskega gradiva s področja gospodarstva ARHIVI, Ljubljana 1983 (tudi anketa v tipkopisu).

SUMMARY

THE CLASSIFICATION AND ELABORATION OF ARCHIVES CONCERNING ECONOMY OF THE SOCIALISTIC PERIOD.

The author writes about the ranking of the classification of archives concerning economy. The first and one of the most complicated is the stating of the historical background of the archive, and then follows the categorisation. Third are informative aids. The author stresses the growing interest that is shown for this type of documentation and the problems that arise when seeking them. The solution to these problems the author sees in the development of a well organised archive-workers and their help-out within the record-offices during classification of documents so that they enter the archives classified and ready to be used.